

Luka Ilić, **Theologian of Sin and Grace. The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus**. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, 304 strani. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte ; 225).

Leta 1520 rojeni Matija Vlačić Ilirik sodi med najbolj kontroverzne luteranske teologe. Dobra pol stoletja svojega življenja je preživel v različnih krajih: od rojstnega, tedaj beneškega Labina v Istri do Frankfurta na Majni v Svetem rimskem cesarstvu, kjer je leta 1575 »zaspal v Gospodu«. Na tleh Cesarstva je pravzaprav živel vse od devetnajstega leta starosti, krajši ali daljši čas v Augsburgu, Baslu, Tübingenu, Wittenbergu, Magdeburgu, Jeni, Regensburgu, Antwerpnu, Strasbourgu, Frankfurtu na Majni – če v kronološkem redu navedemo Vlačićeve poglobitve življenjske postaje. Osnovno humanistično izobrazbo, pa tudi spodbudo, naj teologijo raje kot v (katoliški) Italiji študira v (protestantski) Nemčiji, je sicer dobil še v času, ko se je šolal v Benetkah, tj. med letom 1536 in začetkom leta 1539. Kot ključno osebo, ki mu je priporočila Luthra in mu dala v branje njegove spise, je Vlačić pozneje omenjal stričevega svaka, minorita Balda Lupetina (1502/1503–1556). Vlačićevo pot teologa je pomembno zaznamovala Lupetinova usoda: leta 1543 sta beneški inkvizicija in svetna oblast Lupetina zaradi protestantskih pogledov obsodili na dosmrtno ječo, po zaostritvi cerkvenopolitičnih razmer in tretjem sojenju pa leta 1556 na smrt z utopitvijo. Rdečo nit knjige evangeličanskega pastora Luke Ilića predstavlja vprašanje, kateri dogodki in osebe so vplivali na Vlačićevo skozi čas vse bolj polemična in radikalna stališča. Knjiga je sad Ilićevega dolgoletnega raziskovanja v sklopu doktorskega študija na Luteranski teološki fakulteti (*Lutheran Theological Seminary*) v Philadelphii, ki ga je Ilić, po rodu Hrvat iz Karlovca, zdaj pa pastor v Ravensburgu v nemški zvezni deželi Baden-Württemberg, uspešno končal spomladi 2012. V zadnjih nekaj letih ga je kot predavatelja in avtorja člankov lahko поближе spoznala tudi slovenska (zgodovinopisna) javnost.

Omenjenemu vodilnemu vprašanju sledi kronološka zasnova knjige, ki vsebuje štiri daljša poglavja. Prvo se posveča Vlačićevi miselni formaciji v letih 1536–1548 oziroma dobi pred Vlačićevo (teološko) radikalizacijo, v kateri so močan pečat nanj pustila srečanja s Philippom Melancthonom v Wittenbergu, s čustvenega vidika pa zlasti pogovor z Martinom Luthrom, najverjetneje v letu 1542. Vlačiću, ki se je nedolgo po vpisu na wittenberško univerzo (1541) znašel v hudi duhovni in duševni tiski, naj bi Luther v tem pogovoru celo rešil življenje. Okvir drugega

poglavja označujeta letnici 1548 in 1557: 1548 kot leto objave cesarskega zakona, imenovanega augsburški interim, 1557 pa kot leto Vlačićevega odhoda v Jeno. To obdobje Ilić označuje za prvo fazo Vlačićeve čedalje večje kritičnosti do (med) konfesionalnega dogajanja v Cesarstvu. Kazala se je v njegovem nasprotovanju interimu – zanj nesprejemljivemu kompromisnemu zakonu, sprejetemu leto dni po zmagi katoliške vojske pod vodstvom cesarja Karla V. pri Mühlbergu na Labi. Po drugi strani se je začel Vlačić v tem obdobju zapletati v razne kontroverze med protestanti oziroma luterani samimi. Dobi pretežno opozicijske drže so sledila leta realne moči, ki jih orisuje tretje poglavje. Gre za čas Vlačićevega delovanja v ernestinski vojvodini Saški, ko sta mu konkretno moč in vpliv ob podpori Johanna Friderika II. zagotavljala profesorsko mesto na jenski univerzi in funkcija generalnega superintendenta v deželi. Vendar Vlačić niti konfesionalne podobe te dežele ni krojil prav dolgo. Zaradi brezkompromisnosti in nekaterih drugih razlogov je zaupanje deželnih oblasti izgubil že v začetku šestdesetih let. Leta 1562 se je zatekel v svobodno cesarsko mesto Regensburg, od koder se je še naprej vključeval v polemike, posebno v Nürnbergu ter v Gdąnsku (nem. Danzig) in Königsbergu (danes Kaliningrad). Ob vse hujšem nasprotovanju soluteranov v Regensburgu in drugje v cesarstvu je moral biti Vlačić še zlasti vesel poti v Antwerpen, kamor ga je s soglasjem Viljema I. Oranskega povabil mestni svet, da bi pomagal pri institucionalizaciji tamkajšnje luteranske Cerkve. Toda mesto, v katerem se je naselil jeseni 1566, so že zgodaj spomladi naslednje leto zavzele katoliške čete in s tem omogočile vnovično rekatolizacijo mesta. Po nekajmesečnem bivanju v Frankfurtu na Majni, kjer je živel s svojo že precej številno družino, je Vlačić našel zatočišče v Strasbourgu, še enem svobodnem cesarskem mestu. A zaradi pritiskov od zunaj in znotraj so mu po nekaj letih odrekli pravico bivanja tudi tu. Od junija 1573 do smrti 11. marca 1575 – smrt ga je, kot rečeno, doletela v Frankfurtu – je potoval po različnih krajih cesarstva. Obdobje med letoma 1562 in 1575 prikazuje četrto poglavje Ilićeve knjige. Razen mesecev, ki jih je preživel v Antwerpnu, je bilo to obdobje za Vlačića predvsem čas prizadevanj, da bi svoje ime opral obtožb herezije ter si znova pridobil zaupanje in ugled med protestanti, posebej seveda pri luteranih.

Kaj pa Vlačićevega teološka biografija, kot jo zrcalijo njegovi spisi? Če pustimo ob strani njegova anonimna besedila, uperjena proti augsburškemu interimu, si prvo omembo zagotovo zasluži predgovor k sestavku superintendenta Nikolaja Medlerja z naslovom »Čudežno znamenje, nedavno opaženo nad mestom Braunschweig« (*Ein wunderlich gesicht newlich bey Braunschweig am hiemel gesehen*, 1549). Ilić v tej zvezi opozarja na stavek, izražajoč Vlačićevega odnos do problematike (izvirnega) greha, ki bo postal »najbolj radikalna in najbolj kontroverzna značilnost njegove teologije«. »Ker imamo še vedno na sebi starega pokvarjenega Adama in zaradi slabosti še vedno vsak dan grešimo, ne moremo nikoli reči, da smo brez greha,« piše Vlačić. Do zaostritve oziroma izostritve njegovega razumevanja človekove grešnosti je sicer prišlo v poznih petdesetih letih 16. stoletja. Medtem je Vlačić svoj pisateljski dar in energijo namenjal polemikam o adiaforah, dobrih delih, naravi opravičenja, izvirnem grehu, evharistiji in drugem. Kar zadeva adiafore – za del luteranov, tudi denimo za Philippa Melanchthona nebistvene stvari, ki bi jih

lahko ohranili iz katoliške tradicije – je Vlačić vztrajal, da takšnih stvari v primeru veroizpovedi ni, posebej ne v okoliščinah, v katerih je nastal augsburški interim. Vlačićeva oddaljitev od Melanchthona in Melanchthonovega (wittenberškega) kroga je prišla do izraza v polemiki s pridigarjem in profesorjem Georgom Majorjem. Polemiko je sprožil Majorjev napad na Vlačića in v Magdeburgu zbrane nasprotnike interima, zlasti Nikolaja Gallusa in Nikolaja von Amsdorfa. Leta 1552 se je spor osredotočil na vprašanje o pomenu dobrih del za zveličanje. Major je namreč zapisal, da je že prej učil in da še zmeraj uči, da ne bo »nihče zveličan po zlih delih, da pa tudi nihče ne bo zveličan brez dobrih del.« To je bilo v nasprotju z Luthrovim »sola fide«, »(opravičenje) samo po veri«. Vlačić se je med drugim spraševal, kako se bodo, če so za zveličanje v resnici potrebna dobra dela, zveličali tisti, ki so celo življenje živeli grešno, tik pred smrtjo pa se želijo oprijeti (*ergreifen*) Kristusa. Nauk o opravičenju je tisti čas zadevala tudi polemika med Vlačićem in Andreasom Osiandrom, profesorjem teologije v Königsbergu. Vlačić je najprej napadel Osiandrovo razlago, da se opravičenje po veri v Kristusa uresniči tako, da Bog človeka napolni s pravičnostjo (*Rechtfertigung oder Gerechtigkeit*). V odgovoru Osiandru poudarja, da je Kristusova (in ne naša) izpolnitev Božjega zakona – v čemer edino je človekova pravičnost – po veri ljudem »dana in prišteta od Boga« (*von Gott geschenckt vnd zugerechnet wird*). Težo izvirnega greha, ki ostaja v človeku, naj bi s svojimi pogledi nedopustno zmanjševali tako Osiander kot katoliki. V približno isti čas, v prvo polovico petdesetih let, sega tudi Vlačićevo polemiziranje s šlezjskim plemičem Kasparjem Schwenckfeldom. Vlačića je zbudlo zlasti Schwenckfeldovo enostransko poudarjanje duhovnega, notranjega pristopa k razumevanju oziroma interpretaciji Božje besede.

Najprej v obrambo luteranskega nauka o evharistiji pred kalvinističnim, zatem pa v kritiko poglavitnih, za luterane spornih cvinglijansko–kalvinističnih pogledov se je Vlačić opazneje vključil v drugi polovici petdesetih let 16. stoletja. Zagovarjal je nauk o dejanski navzočnosti Kristusovega telesa in krvi v zakramentu Gospodove večerje in se leta 1563 na izid »Heidelberškega katekizma« odzval z relativno kratkim, sistematično zastavljenim delom »Ovržba malega nemškega kalvinskega katekizma« (*Wiederlegung eines kleinen Deutschen Calvinischen Catechismi*). Zmote v »Heidelberškem katekizmu« je strnil in jih zavrnil v devetih točkah. Ena od teh se je na primer nanašala na upodobitve v cerkvah; njihovi prepovedi je Vlačić nasprotoval z argumentom, da je bolj kot upodabljanje problematično ustvarjanje malikov v človekovih srcu in mislih. Štiri leta prej, leta 1559, ko je v Jeni še odločal o tem, kaj naj se pridiga in uči v vojvodini Saški, je z odobritvijo tamkajšnjega vojvode v latinskem izvirniku in (prirejenem) nemškem prevodu izšla »Knjiga ovržb in obsodbe« (*Confutatio & condemnatio [...]*). Delo je naletelo na odpor praktično takoj po izidu. Superintendent v Jeni, Andreas Hügel, in Viktorin Strigel, ugledni profesor na jenski univerzi, sta bila po ukazu Johanna Friderika II. celo aretirana. Medtem ko je Hügel zavračal branje knjige pred verniki, si je Strigel drznil delo kritizirati pred študenti. Oba sta v zaporu prebila več mesecev, v ozadju aretacije pa naj bi bil sam Vlačić, ki je to sicer zanikal. Odpor je spodbudila predvsem zagata v zvezi z vprašanjem (ne)vloge človekove volje pri njegovem odrešenju, odrešenju,

ki ga preko duhovne regeneracije človeka po Svetem Duhu izvaja Bog. Vlačićevo stališče in stališče »Knjige ovržb in obsodbe« je bilo, da je regeneracija v celoti delo Boga, stališče t. i. sinergistov pa, da pri tem z Božjo milostjo oziroma z Besedo in Svetim Duhom sodeluje človekova volja. Poleti 1560 je sporu, v katerega se je vpletlo še več drugih oseb, sledila javna disputacija v Weimarju. Prepiri teologov so kmalu segli na druga področja, pri čemer so imele pomemben delež Vlačićeve nepopustljivost in njegove vse bolj drzne trditve. »Trdim, da izvirni greh človeka ni le rnil, ampak ga je (kar potrjuje Sveto pismo) docela ubil,« beremo v njegovi »Razpravi o izvirnem grehu in svobodni volji« iz leta 1562.

Vrh Vlačićeve teološke misli v marsičem predstavlja delo »Ključ do Svetega pisma« (*Clavis Scripturae Sacrae*) iz leta 1567. V njem je Vlačić posebej kritičen do tistih teologov, ki naj bi se pustili zapeljati Aristotelovi filozofski logiki in naj zato ne bi bili več sposobni razumeti jezika Svetega pisma. V delu, kjer govori o izvirnem grehu – o tem, da je pokvarjena človekova substanca – Vlačić ločuje med »forma substantialis« (kamor sodijo telo in duša, čuti, sposobnost mišljenja) in »forma substantialis formalis (nobilissime) in summo gradu« (kamor sodita razum in volja). Slednje je bilo z izvirnim grehom povsem uničeno in preobraženo v podobo Satana. Nekaj popolnosti in reda iz časa pred Adamovim padcem se je ohranilo le v nižji »forma substantialis«. Tudi na ta način se je skušal Vlačić obraniti obtožb maniheizma. Sicer pa Vlačić ni bil zgolj plodovit biblični teolog. »Cerkvena zgodovina« (*Centuriae Magdeburgenses, Seu, Historia Ecclesiastica*, 1559–1574) – prvo veliko protestantsko cerkvenozgodovinsko delo sploh – je nastalo na njegovo pobudo in delno pod njegovim souredništvom. Ta resda nedokončani projekt zgodovine krščanstva – objavljeni zvezki zajemajo čas do 13. stoletja – postavlja v ospredje primarne vire, a so ti »vpreženi« v obračun z rimsko Cerkvijo oziroma v dokazovanje pravo(verno)sti Luthrove Cerkve. Istemu cilju sledi Vlačićeve »Katalog pričevalcev resnice« (*Catalogus testium veritatis*) iz leta 1556; gre za komentirane prikaze oseb, ki naj bi se skozi zgodovino trudile ohraniti Novo zavezo, upirajoč se Antikristu v Rimu.

Preplet Vlačićeve osebne in teološke biografije nam dobro odstira tudi pogled v širše konfesionalno dogajanje, iz katerega seveda niso bili izvzeti slovenski katoličani in protestanti. Med temi je bilo Vlačićeve vpliv čutiti na različne načine. Njegovo »Pridigo o besedi 'vera'« (*Sermo de vocabulo Fidei*, 1549) je kmalu po njenem izidu prevedel in v svoj prvi »Katekizem« (*Catechismus*, 1550) vključil Primož Trubar. V drugi polovici petdesetih let je v Jeni študiral Sebastijan Krelj ki je ne samo živel v Vlačićevi hiši, ampak postal tudi Vlačićeve tajnik (*amanuensis*). Svojemu učitelju se je pozneje pridružil v Regensburgu, mestu, kjer so mu pozneje natisnili »Otročjo biblijo« (1566). Spomladi 1563 je Krelj Vlačića spremljal na poti v rodno Istro, nazaj grede pa je bil Vlačić dober teden dni Trubarjev gost v Ljubljani. Tu je po Trubarjevem prisilnem odhodu iz dežele (1565) prav Krelj zasedel mesto superintendenta. Z Vlačićem si je dopisoval in ga zelo cenil tudi Matija Klombner. Po drugi strani naletimo na odmeve polemičnih razprav o adiaforah pri zapletih zaradi nenošnje duhovniškega liturgičnega oblačila (koretlja) med nekaterimi kranjskimi predikanti. Sledeč odklonilnemu odnosu Vlačića in njegovih somišljenikov sta

prišla z luteranskimi oblastmi na Kranjskem navzkriž denimo Janž Tulščak in Gašper Kumperger. Kot je videti, se je kranjska Cerkev augsburške veroizpovedi Vlačičevemu vplivu odrekla med letoma 1567 in 1569. Dve leti po Kreljevi smrti, leta 1569, je Kasparja Melissandra v boju za funkcijo kranjskega superintendenta premagal württemberški smeri predani Krištof Spindler. Dokončno zmago te smeri na Kranjskem pomeni podpis »Formule soglasja«, objavljene leta 1580. Iskra t. i. flacianizma je sicer še nekaj časa tlela v nekaterih delih Štajerske in Koroške, na Koroškem predvsem v Beljaku in Celovcu. Prav v Celovcu (in v Regensburgu) je želel Vlačič ustanoviti akademijo ali polakademijo (*semiacademiola*), kjer bi usposabljali kandidate za predikantski poklic v »ilirskem«, tj. slovanskem jeziku. Do uresničitve načrta nazadnje ni prišlo.

S pretanjenim občutkom za »detajle«, tiste »s težo«, Ilič v knjigi uspešno povezuje kronološke, geografske, socialne in idejne prvine. Zelo dragoceno je njegovo navajanje zgovornejših odlomkov iz Vlačičevih del, pospremljeno s citati iz primarnih virov. Pohvaliti kaže tudi Iličevo uvodno izpostavitve vprašanja, kako sploh razumeti pojma »radikalizacija« in »radikalizem« v povezavi s 16. stoletjem oziroma obdobjem zgodnjega novega veka. Posebej vreden hvale pa je Iličev trezni, nehagiografski pristop do osrednjega »junaka« knjige. Vlačič namreč ni bil zgolj žrtev konfesionalnih nasprotij in nasprotnikov. Ko je v Jeni ob nadpovprečno visoki plači užival formalno in neformalno moč, je vsaj podpiral, če že ni nosil neposredne odgovornosti za pregon drugače učečih kolegov. Tudi na že 4. mednarodnem posvetu o Matiji Vlačiču Iliriku v Labinu septembra 2015 – prejšnji trije so se odvijali v letih 2001, 2006, 2010 – se je pokazalo, kako pomembno za razumevanje dinamike človekove misli je poznanje njegovih življenjepisnih podatkov. Samo želeli si je, da bi tovrstno, seveda z (naj)novejšimi dognanji dopolnjeno biografijo dobil Primož Trubar in še kdo od vidnejših slovenskih protestantov, na primer Pavel Wiener. (O Trubarju in Wienerju Ilič v op. 19 sicer napačno zapiše, da sta bila iz Ljubljane »izgnana zaradi nasprotovanja augsburškemu interimu«. Toda sodni proces proti njima in nekaj drugim ljubljanskim duhovnikom je stekel že jeseni 1547; Trubar se je sojenju skrivaj izognil, proces proti Wienerju pa se je nadaljeval na Dunaju.) Stvarnejši biografski prikaz od tega, ki je Slovencem zdaj na voljo, bi si vsekakor zaslužil Vlačiču naklonjeni Matija Klombner. Delo Luke Iliča, opremljeno z izbranimi reprodukcijami Vlačičeve »podobe in pisave«, je pri tem lahko dober zgled – ne le tistim, ki se ukvarjajo s historično biografijo. Upati je, da bo knjiga kmalu dostopna v več knjižnicah po Sloveniji.

Lilijana Žnidaršič Golec